

33. Яременко І.І. Д.І. Яворницький: археологічні дослідження 1903–1907 рр. // Гуманітарний журнал. – Д., 2002. – С. 53–57.

34. Яременко І.І. Праця Д.І. Яворницького «Публічні лекції з археології Росії» // Сучасні проблеми соціально-гуманітарних наук. – Д., 1994. – С. 65–66.

Надійшла до редколегії 27.04.2007 р.

УДК 94 (477.63) «1905»

О.М. Каковкіна

Дніпропетровський національний університет

Д.І. ЯВОРНИЦЬКИЙ ТА КАТЕРИНОСЛАВСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ З'ЇЗД У БАЧЕННІ П.С. УВАРОВОЇ

Проаналізовано погляди голови Московського археологічного товариства П.С. Уварової на постать Д.І. Яворницького та XIII археологічний з'їзд у Катеринославі 1905 р. на основі її спогадів, листування, існуючих наукових розвідок. Виокремлено проблему взаємин Уварової та Яворницького, зроблено висновок про визначальну роль останнього у спілкуванні організаторки археологічних з'їздів із катеринославською науковою спільнотою.

Дослідники життя та наукової спадщини Д.І. Яворницького повинні, мабуть, дякувати йому за яскравий характер, невгамовну вдачу та захопленість справою – такі постаті не залишаються поза увагою сучасників. Відкритість Яворницького «сформувала» широке коло спілкування, у якому не бракувало і недружніх взаємин. Якщо ми говоримо про можливість якнайглибшого осягнення особистості Д.І. Яворницького, розуміння його як людини, частини та творця вітчизняної історії, варто звернутися до його оточення – різнобарвного, складного, суперечливого.

Перехрещення людських доль іноді змінює їх шляхи незбагненим чином. Серед тих, хто багато в чому визначив катеринославську сторінку життя Д.І. Яворницького, стала Прасковія Сергіївна Уварова (1840–1924),

© О.М. Каковкіна, 2007

прийнявши складне остаточне рішення про проведення археологічного з'їзду (далі – АЗ) у Катеринославі в 1905 р.

Д.І. Яворницькому і XIII АЗ присвячені численні розвідки, де певним чином представлена тема «Яворницький – Уварова» [10;12;28]. Найбільш вагомою вважаємо дисертаційне дослідження І.І. Яременко, у якому авторка простежила лінію розвитку взаємин визначного катеринославця та голови Імператорського Московського археологічного товариства (далі – ІМАТ) [27]. З останніх публікацій відзначимо статтю С.І. Світленка, де проаналізовано комплекс суспільно-політичних, особистісних чинників у розвитку подій навколо та під час XIII з'їзду, зокрема роль у них Уварової [18].

Існуючі дослідження з цієї теми, велика кількість різноманітних джерел, використаних для їх написання, дають змогу говорити, що рішення Уварової щодо проведення археологічного зібрання у неспокійному Катеринославі, багато в чому ґрунтувалася і на підтримці Яворницького. Крім того, роль Яворницького – катеринославського куратора з підготовки з'їзду – підтверджують кілька листів із збірки опублікованих епістолярій вченого, де відтворені фрагменти його спілкування з головою Московського товариства [7].

Звернутися до теми взаємин Яворницького та Уварової нас покликала публікація у 2005 р. спогадів Прасковії Сергіївни [21]. Видалася унікальна можливість підтвердити чи спростувати певні висновки науковців, розставити акценти з точки зору організаторки АЗ. Крім цього, вважаємо за необхідне бодай спробувати поглянути на Катеринослав та Д.І. Яворницького через життя і сприйняття однієї з непересічних його сучасниць. «... це була саме російська жінка і за зовнішньою статтю, і за розумом, і за характером. Наречена-безприданниця, «перша одиниця» столичних балів, муза артилерійського офіцера Льва Толстого, дружина і сподвижниця засновника національної археології графа О.С. Уварова, сама керівниця російської археології на межі XIX–XX століть, автор наукових праць, які цитуються понині, член Імператорської Академії наук і придворна кавалер-дама, емігрантка без засобів до існування...» – так узагальнив образ П.С. Уварової один з провідних історіографів російської археології С.П. Щавельов [26, с.172].

Спогади, які охоплюють час від 50-х рр. XIX століття до 1918 р., коли Уварова на вимогу дітей залишила батьківщину, безперечно варті окремої розвідки, як із суто фактичного боку, як пам'ятка російської думки пореформеної та революційної доби, так і щодо розуміння однієї з видатних жінок тодішньої Росії з огляду на методологічні надбання «персо-

нальної історії». «Біографічний елемент історії (П.Л. Лавров) не тільки підвищив свій статус, але і отримав нову якість; не забуваючи про «зовнішню», «публічну», «професійну», чи «кар'єрну» біографію, історики усе більше почали приділяти уваги вивченню приватного, інтимного, емоційно-чуттєвого, внутрішнього життя — «історії душі» свого героя [16, с. 8]. Нарешті, почав зникати страх суб'єктивізму джерел приватного походження, розуміння цієї суб'єктивності стало метою дослідження, а вивчення індивідуальної біографії як «виміру історичного процесу» [17 с. 73] набуває нового значення. На нашу думку, у цьому сенсі, постать П.С. Уварової ще потребує глибокого вивчення.

Прасковія Сергіївна Уварова, у дівочтві Щербатова, народилася на Харківщині на хуторі Бобрики Лебединського повіту у родовому маєтку Щербатових 28 березня 1840 р. Її батьками були — князь Сергій Олександрович Щербатов та Прасковія Борисівна, у дівочтві — Святополк-Четвертинська із давнього роду Четвертинських, з якого походив один з київських митрополитів, похованих на території Софіївського собору [2, с. 24]. Зв'язок з Україною Прасковія Сергіївна мала і з боку чоловіка — О. С. Уварова — правнука останнього гетьмана К. Розумовського.

На початку 1850-х рр. збідніла родина переїздить до Москви, і наступний період життя Прасковії Щербатової затьмарює «малоросійські» спогади. З 16 років вона починає користуватися успіхом на московських балах, де і відбулось знайомство з Л.М. Толстим, який пізніше, на думку літературознавців, зробив Прасковію прообразом Кіті Щербацької у романі «Анна Кареніна».

Юна Щербатова отримувала освіту у спілкуванні із засновником Московської консерваторії М.Г. Рубінштейном, філологом Ф.І. Буслаєвим, художником О.К. Саврасовим. Пізніше, у колі постійних співрозмовників та співробітників Московського археологічного товариства — Олександр II та Олександр III, імператриці Марія Олександрівна та Марія Федорівна, інші особи царської династії, О.К. Толстой, брати Жемчужникови, І.Є. Забелін, М.П. Погодін, Д.І. Іловайський, О.І. Герцен, І.С. Тургенєв, Ж.-Е. Ренан та інші.

1858 р. П. Щербатова одружується з сином відомого міністра народного просвітництва, президента Академії наук, значного колекціонера та бібліофіла С.С. Уварова — Олексієм Сергійовичем Уваровим (1825—1884 рр.). Зловісна тінь батька, завдяки опонентам-сучасникам та радянській історіографії, які допомогли у створенні стереотипу С.С. Уварова — «душителя» новітніх ідей, — впала на сина та його діяльність. Тільки з початку 90-х рр. XX ст. дослідження О.О. Формозова повернули

історії ім'я О.С. Уварова – засновника російської археології, видатного науковця та організатора науки, та П.С. Уварової, яка стала продовжувачем справи чоловіка після його смерті [23].

За словами П.С. Уварової, визначальною для її подальшого життя стала подорож з чоловіком після весілля до Європи, яка тривала майже два роки. Знайомство з історією та пам'ятками Англії, Франції, Італії, збирання та опис матеріалу з візантиністки, християнської історії, археологічна та археографічна робота змінили світогляд молодой графині: «Передо мной открылся новый, чудный мир, с новыми взглядами не только на историю и искусство, но и ... на всю жизнь» [21, с. 56].

Створене О.С. Уваровим Московське археологічне товариство (1864) стало певною альтернативою петербурзьким науковим центрам, зокрема Імператорській Археологічній комісії, яка намагалася монополізувати координацію наукових та аматорських розвідок, створивши замкнені, елітарні кола обраних дослідників. Проведення АЗ в Україні як і у інших містах російської провінції, перебувало у контексті ідей засновника Товариства щодо вивчення регіональної історії, особливо «слов'яно-руської», залученні широкого кола зацікавлених у дослідженні місцевої старовини. На жаль, протистояння Москви та Петербурга не сприяло консолідації вченої спільноти. Та ця обставина можливо зіграла позитивну роль у інтенсивному залученні провінційних сил, хоча це і супроводжувалось значними труднощами, як от у випадку з ХІІІ АЗ.

Написані в еміграції в Югославії, у скрутних умовах (родина залишилася практично без коштів) в останній рік свого життя, спогади Уварової несуть на собі відбиток драматизму. Її нащадок князь С.С. Оболенський говорить, що коли у 1917 р. на вимогу дітей графиня залишила Москву, вона поїхала з родиною на Кавказ. В Єсентуках Уварова завершила свою велику працю «Описание грузинских Евангелий», над якою працювала майже 10 років. Але праця не була опублікована, «загинувши на Півдні Росії». Графиня померла 30 червня 1924 р. в Словенії працюючи до останніх днів над історією Московського археологічного товариства [15, с.6].

Ми розглянемо уваровські спомини, пов'язані з ХІІІ АЗ та Д.І. Яворницьким, не беручись поки що до комплексного їх вивчення та не претендуючи на незаперечні висновки. Вважаємо за необхідне на це наголосити, розуміючи складність інтерпретації тексту спогадів та пов'язаних з цим методологічні проблеми: бачення П.С. Уваровою певних постатей та подій через бачення автором даної статті власне П.С. Уварової, тема окремої розмови. Погодимось з думкою

І.Л. Беленького, який говорить про «безумие недоволенности», як постійне та напружене прагнення до адекватності біографічного пізнання і, одночасно, майже трагічне усвідомлення нереалізованості такого прагнення, ця проблема невіддільна від фундаментальної проблеми самої можливості історичного пізнання та його меж [3, с. 48]. Вважаємо за доцільне цитування спогадів та листів П.С. Уварової мовою оригіналу, щоб зберегти якнайбільш цілісним образ авторки.

3-поміж згадуваних П.С. Уваровою з'їздів, Катеринославському приділена значна увага поряд з останніми, починаючи з XI-го.

На початку своєї розповіді про XIII АЗ Уварова помиляється із послідовністю з'їздів, говорячи про XIII-й у Чернігові та XIV-й у Катеринославі: «Малороссия, избалованная тремя последними съездами, собиравшимися в Киеве, Харькове и Чернигове, стала просить, чтобы и XIV съезд был назначен на юге, указывая на Екатеринослав. Хлопотать об этом прислали в Москву Дмитрия Ивановича Эварницкого, старого члена Московского общества, влюбленного в казачество, страстного, хотя и не очень серьезного, археолога и собирателя, имеющего талант добиваться желаемого и постоянно работающего на пользу и славу Малороссии» [21, с. 183–184]. Яворницький доводив Уваровій, що Катеринослав – багате торгово-промислове місто, яке має серйозно поставлений Гірничий інститут і Технічне училище, земство активно працює над народною освітою, побудувало чудовий будинок під музей і клопочеться про передання на його користь колекції старожитностей Поля, який за життя обіцяв її Катеринославському музею, але справі перешкоджають нащадки. «Эварницкий говорил так тепло и убедительно, поддерживал его немало и губернский предводитель дворянства Миклашевский, и они выиграли свое дело: съезд назначили в Екатеринославе на 1908 год (так у Уварової – О.К.), тем более, что во время обсуждения получено письмо от местного губернатора Алексея Борисовича Нейдгарта, который со своей стороны обещал всякие содействия и помощь; профессора же южных университетов обещали съезду и ученое содействие» [21, с. 184].

Нагадаємо, що рішення про місце проведення наступного АЗ приймалося на попередньому, у даному випадку на XII Харківському з'їзді в 1902 р. Враховуючи, що Катеринослав «виграв» справу у Катеринодара, а Дмитро Іванович не був присутній у Харкові, його попередня зустріч з Уваровою та подальші запевнення місцевих можновладців вирішили долю XIII з'їзду. Це, зокрема, стверджує і І.І. Яременко [28, с. 123]. Графиня помиляється, вказуючи на Нейдгарта замість

Ф. Е. Келлера, який передував йому на цій посаді і був автором листа-клопотання Уваровій [28, с. 124].

Навесні Уварова приїздить до Катеринослава «ощупувать позицию и выяснить что может дать науке промышленный центр». Відзначила вона люб'язний прийом місцевої громади — архієпископа, родин чільників міста та земства, які обіцяли усіляку підтримку. «Дмитрий же Иванович Эварницкий совершенно мною завладел: мы часами сидели у него в музее, перебирали все то, что ему принадлежало, но не могло быть выставлено за неимением места». «Для заседаний съезда, — говорит далі Уварова, — предложен великолепный Дворянский дом или дворец Потёмкина, расположенный на углу главной площади города, почти над самым Днепром, и окруженный плохо содержимым садом. В этом дворце, в его саде, и на берегу Днепра проводила я с Эварницким большую часть времени, мечтая после съезда о прогулке на пороги, находящиеся поблизости от города и представляющиеся, по мнению, моего казака-чичероне, неописанную красоту» [21, с. 184]. Чічероне — з італійської «гід, провідник» — тривалі подорожі Уварових Італією відбилися у характеристиці і Дмитра Івановича.

Безперечним є той факт, що закоханість у козацтво сформували уявлення про Яворницького — «козацького батька» — саме сучасниками, які належали до різних соціальних та політичних груп, різнилися інтелектуальними, літературними здібностями та ставленням до діяльності Дмитра Івановича як у царині історії Запорізького козацтва, так і археології Степової України. Цікавими є висновки дослідниці О. Колпакової, яка, проаналізувавши історичні образи Д.І. Яворницького, виокремлює «загальноісторіографічний» (критичний) та «регіональний» (апологетичний) їх рівні [13, с. 465].

Звичайно, такі узагальнюючі характеристики певною мірою міфологізують постать вченого, спрощують та створюють певний стереотип у його сприйнятті. При цьому захопленість Яворницького козацтвом нерідко сприймалася із зневагою та презирством — тобто «показаченість» Яворницького мала далеко неоднозначне бачення з огляду на загальне ставлення до нього, до української історії. Уваровська характеристика про закоханість Яворницького у козацтво стає більш зрозумілою через її ставлення до самого козацтва, про що йтиметься далі.

Продовжуючи говорити про перше враження від міста, Уварова зазначає: «О науке мало говорилось в Екатеринославе — только один Эварницкий предложил мне осмотр городского дома известного собирателя, старика генерала Струкова, и поездку в его имение, где обыкно-

венно хранились владетелем лучшие вещи...». Але господар виїхав за кордон і екскурсія до маетку не відбулась, а міський будинок «не представляв особого інтереса, напоминая скорее лавочку антиквара, чем серьёзно подобранную коллекцию» [21, с.185].

П.С. Уварова не згадує про участь у засіданні Катеринославського Підготовчого комітету (ПК) (на яких вона була присутня), та на останок зазначає: «Уезжая из Катеринослава я сообщила профессорам Киевского и Харьковского университетов о вывозимых мною впечатлениях и просила серьезно подумать об ученой стороне съезда» [21, с.185].

Складний підготовчий етап з'їзду та труднощі його проведення відтворені науковцями у вказаних раніше публікаціях. Уварова у спогадах підтверджує своє вкрай негативне ставлення до звістки про можливість перенесення АЗ на 1906 рік. Вона у липні телеграфує Нейгардту, який лікувався «на водах» у Німеччині, з проханням терміново повернутися, а сама поїхала до Севастополя «...сообщить местному главнокомандующему о проделках черной сотни в Екатеринославе и предложила ему принять съезд и тем показать, что в России имеется ещё власть, готовая побороть неправду» [21, с. 185]. Отримавши підтримку севастопольської влади, П.С. Уварова приїждить до Катеринослава, куди вже повернувся губернатор, який звернувся до голови ІМАТ з проханням залишити з'їзд у місті. Відбулося зібрання ПК з широким представництвом «от города и земства и всех тех подпольных агитаторов, которые поднимают против съезда», у результаті обговорення рішення було прийнято на користь Катеринослава з п'ятьма голосами проти [21, с. 185].

Цікаво, що Севастополь двічі з'являвся серед міст-кандидатів проведення АЗ, вдруге — напередодні з'їзду у Чернігові, коли голові Московського товариства надіслали листа Н.П. Кондаков та О.І. Соболевський «О перерешении вопроса об устройстве АС в Чернигове на Самарканд и Севастополь». Після обговорення листа у чернігівському ПК, відкритим голосуванням — 58 проти 5 — залишили Чернігів [20, с. 4].

Соціальні протести, які розгорнулися у Катеринославі, та особисті конфлікти, були зупинені в серпні 1905 р., і не злякали П.С. Уварову, змусивши її змінити рішення щодо з'їзду.

Згадує вона і про конфлікт з приводу протесту українських вчених, але не розкриває сутності — або зумисно, або забувши її. «...все шло нормально и спокойно, но на последнем заседании екатеринославцы решили все-таки подложить ложку дёгтя в существующее, якобы мирное, настроение» [21, с. 186].

П'ять чоловік, які з'явилися під час засідання, попросили слово у

головуючого Антоновича, присутні стривожились, старша донька Уварової вийшла із зали, замкнула під'їзд, боячись натовпу з вулиці, та поклала ключі до кишені. Після кількохвилинного мовчання Уварова врешті запитала «новопришедших» хто вони і з яким питанням з'явилися. «Они ответили, что они члены какой-то артели, не члены съезда, но желают сделать заявление». Уварова попросила секретаря прочитати параграф у Правилах щодо порядку засідань, звідки виходило, що «артельщики не подходят ни под один пункт принятых Правил, ввиду же заключительности заседания я поблагодарила членов и гостей, выразила надежду о свидании через три года и закрыла съезд, пригласив членов с нами закусить в соседней комнате. Артельщики стояли в недоумении и видимо, не знали, что им делать и как закончить неумелое затеянное дело». Потім Уварова дозволила звернутися протестувальникам, оскільки з'їзд було закрито: «Мы хотели, «отвечали они, выразить МАО порицание за то, что оно не так ведет собрание, как нам то нужно». Уварова пообіцяла довести до Товариства цю заяву, наказала відчинити двері та випустити «гостей» [21, с. 186]. Під час перемовин значна частина учасників щезла. «Не ожидая, вероятно, что всё кончится так глупо для протестантов и так спокойно для них, и не желая скомпрометировать себя перед более свободомыслящими людьми, чем Московское общество, даже Дмитрий Иванович Багалей побоялся остаться ужинать, вызвал меня в соседнюю залу, стал сконфуженно уверять в своём уважении ко мне, объявил, что он, к сожалению, не может остаться, так как у него уже взят билет на отъезжающий ночью поезд. Пред чем прикажете после этого преклониться: пред глупостью ли людской или их трусостью...» [21, с. 187]. Образа П.С. Уварової зрозуміла — Д.І. Багалій був одним з провідних організаторів з'їзду у Харкові, внаслідок активної співпраці харків'ян з Товариством ХІІ АЗ став одним з найвдаліших у науковому та організаційному сенсі не тільки з-поміж українських з'їздів.

Конфлікт з приводу участі галицьких вчених у роботі Катеринославського з'їзду вже мав окрему історію на час його проведення, [11] і ми коротко нагадаємо основні моменти. Під час підготовки ХІ АЗ у Києві (1897 р.) виникла вимога членів НТШ про вільне використання української мови на з'їзді. За словами М. С. Грушевського, ініціатора вимоги: «Було то перше гостре поставлення українського питання на російському ґрунті» [4, с. 21]. Попри заведені департаментом поліції справи щодо участі представників «младо-русинської партії» (М. Павлика, І. Франка, М. Драгоманова) у роботі АЗ [24], П.С. Уварова домоглася дозволу Міністерства Народного Просвітництва на викори-

стання української мови за умови, що засідання не будуть публічними і доступ до них матимуть не більше 25 осіб. Західноукраїнські вчені відмовилися за таких обставин брати участь у АЗ [25, арк. 10].

Політична частина проблеми ускладнювалась суперечками між Московським та Київським ПК — представники останнього — ректор університету Св. Володимира Т.Я. Фортинський та професор цього ж університету, видатний славіст Т.Д. Флоринський — розгорнули антигалицьку та антиукраїнську компанію з публікацією наклепницьких статей у «Киевлянині» [22]. П.С. Уварова засудила ці виступи у приватному листі до Т.Д. Флоринського [8].

У період підготовки XII АЗ Московське товариство надіслало лист до НТШ із запитом, чи будуть галицькі вчені брати участь у роботі з'їзду. Як відзначає М.С. Грушевський, після тривалих дискусій було вирішено відповісти, що «наші вчені не відтягнуться від сеї участі, коли завчасно дістануть запросини на з'їзд і коли будуть мати певність, що українсько-руську мову буде допущено при читанні рефератів» [5, с. 4]. Але ІМАТ надіслало запрошення тільки трьом членам НТШ, а не товариству в цілому, що зумовило відсутність галичан у Харкові.

На XIII АЗ західноукраїнських вчених не запросили, як і іноземних вчених взагалі «ввиду якобы грустного положения дел в России» [19, с. 4]. У зв'язку з цим 37 учасників з'їзду заявили протест, який було проголошено на з'їзді [19, с. 131]. Подібний протест було заявлено і від імені 119 осіб, присутніх на з'їзді. Друга заява не розглядалась Радою АЗ, оскільки була підписана «в огромном большинстве не членами съезда» [19, с. 132]. Саме щодо першого протесту і говорила Олена Пчілка, спонукаючи Д.І. Яворницького до більш рішучих дій [18, с. 31].

Якщо посилатися на спогади Уварової, заключне засідання було фактично зірване другою заявою і урочистого закриття не відбулося, як те засвідчують протоколи XIII АЗ, або воно продовжилось після інциденту під час вечері.

Наведені С.І. Світленком спогади Олени Пчілки про П.С. Уварову, яка під час з'їзду поводитися зверхньо і «обривала» «кого слід» та звинуватила галицьких вчених у спробі домішати до з'їзду політику, [18, с. 30] знаходяться у спільній площині з оцінкою Уварової «нетактичним і неделікатним» — М.С. Грушевським [6, с. 5]. Відзначимо, що у зв'язку з українським протестом авторка «Былого» не згадала Дмитра Івановича і жодного імені конкретних учасників.

Під час підготовки XIV з'їзду у Чернігові, Уварова поводитися відкрито вороже до ідеї запрошення галичан, хоч і пішла на поступки

деяким членам ІМАТ, надіславши запрошення НТШ у серпні 1907 р.: «При этом ещё раз просим общество Шевченко иметь ввиду, что Черниговский съезд, как и все археологические съезды в России, займётся исключительно трудами по археологии и обсуждение никаких политических вопросов на съезде не будет допущено» [6, с. 5]. Раніше, 1905 р. у листі Д.Я. Самоковасому Уварова пише: «Необходимо направить работу на прямую научную деятельность, а не пускать наших пустозвонов снова в область козацко-малороссийской фантазии» [27, с. 78]. Можливо, таке ставлення графині до українства стало причиною відсутності і Д.І. Яворницького у Чернігові на засіданні ПК, який мотивував це погіршенням здоров'я та нестатками [27, с. 78]. Ми не можемо стверджувати, чи було захоплення катеринославського співробітника ІМАТ для його керівниці також «фантазією». Проблема полягає у відтворенні поглядів Уварової на історію взагалі, історію Російської держави. Власні наукові зацікавлення Уварової перебували у царині історії та археології Кавказу, архітектурних та рукописних пам'яток християнства, середньовічної археології Росії. Відкриття на XIII з'їзді відділення «Старовина Запорізька» як данини уподобанням і здобуткам Дмитра Івановича ще не показник визнання самоцінності історії козацтва імперською науковою спільнотою.

Не випрадовуючи дій П.С. Уварової, вважаємо за необхідне дати своє розуміння такої поведінки. Очевидно, що будь-яка політизація АЗ була не сумісна з уявленнями голови Московського товариства про характер таких зібрань. Тривалий мовно-національний конфлікт за участю галицьких вчених зазнав певної еволюції — від лояльного ставлення Уварової до галичан до повного заперечення будь-яких політичних проявів з їх боку. Демонстрація українства на тлі революційних подій, «уродливых проявлений нашей действительности», за словами Уварової, [20, с. 47] створювала реальний ризик припинення роботи АЗ. Очевидно, імперські погляди графині змогли на собі відчувати «малоросійські» вчені та їхні галицькі колеги та дорікати їй у нерозумінні національних інтересів не варто — вихована у традиційній російській аристократичній сім'ї з усталеними уявленнями про Російську державу та її місію, Прасковія Сергіївна була занадто далека від політичної зацікавленості у проблемах поліетнічної імперії і тим більш ідеї державної самостійності чи автономії Малоросії — України. Консервативно-монархічні погляди не приховуються авторкою мемуарів, яка не сприймала будь-які антидержавні виступи та не сприйняла, звичайно, події жовтня 1917 р., коли радикали-більшовики «во имя равноправия, свободы и любви — залили Россию кровью, разорили всех и погубили Россию» [21, с. 25].

Не завадить сказати і про власне характер самої Уварової «доволі жорсткий, владний, прагматичний», саме таким він вбачається після читання спогадів. Розкрити психологічні мотиви поведінки Прасковії Сергіївни, безумовно, надзвичайно складно і ми не ставимо тут такого завдання, але варто відзначити кілька моментів. Величезна відповідальність за родину, спадок (який налічував маєтки та угіддя у Москві та інших частинах Росії), діяльність ІМАТ та інші справи чоловіка (з'їзди, зокрема), зумовлювали певний стиль життя та спілкування. Підтримати ініційовані чоловіком напрями діяльності, не втратити надбаного — стало справою честі для Уварової, про що вона говорила і під час обрання її головою Московського товариства [26, с. 170].

І їй вдавалося опікуватися усіма напрямками, її успішне ведення господарських справ приносило прибуток і з-поміж сучасників Уварова визначалась неабияким хистом підприємця [14, с. 113—114]. На власний кошт фінансувалися окремі заходи, в тому числі і пов'язані зі з'їздами (особливо друкування «Трудов» АЗ) та благодійництвом.

Численні організаційні проблеми неодноразово створювали конфліктні ситуації, про що говорить і Уварова, і сучасники. Так, про непорозуміння, пов'язані з Уваровою на АЗ, згадують у листах В.С. Іконников до Т.Д. Флоринського, [9, арк. 1—2], С.Ф. Платонов В.Г. Дружиніну [1, с. 152]. Відома неприязнь між московськими та петербурзькими історичними школами і товариствами так відбилась у листі С.Ф. Платонова до В.С. Іконникова: «... але ж Уварова нас, петербурзьких не усіх любить. Власне не страх подвійної поїздки до Києва (йдеться про ХІ АЗ — О.К.), а страх тієї атмосфери, якою оточують петербурців на з'їздах Уварова з прісними, змушує мене утриматись від з'їзду...» [1, с. 59].

Археологічні з'їзди, і Катеринославський зокрема, займають не найбільше місце в уваровських спогадах — життя авторки було насичене іншими спогадами, значною мірою родинним спілкуванням (Уварови мали шістьох дітей). Вона мала надзвичайно діяльний характер і переймалися багатьма проблемами своєї сучасності, особливо після втрати чоловіка, коли з'явилася безпосередня відповідальність і за родину, спадок, і за Товариство. Тим виразливіше виглядають певні постаті і події, хоча Уварова іноді плутає роки та прізвища, та найцінніше залишається — найзначніші, найтриваліші враження емоційний відбиток минулого. Мемуари як пам'ятка «єго-історії», особливо жіночої, відкривають безмежні можливості проникнення у світосприйняття людини колишньої епохи.

Труднощі підготовчого етапу Катеринославського з'їзду та сам його

хід затьмарили наукову частину заходу у спогадах, але те, що Д.І. Яворницький отримав найбільше уваги — знаково, як і те, що до останніх днів перебування у Москві Уварова підтримувала листування з «козаком-чичероне», відаючи шану діяльності вченого. Ще 1909 р., стривожена відсутністю листів від нього, пише: «Любезный Дмитрий Иванович! Что Вы и где Вы, отчего о Вас ничего не слышно? Решительно Екатеринослав вымер для нас, и, пожалуй, для науки...» [27, с. 81]. Певною мірою, саме Д.І. Яворницький став найкращим, позитивним уособленням Катеринослава для Прасковії Сергіївни попри пов'язані із ХІІІ АЗ труднощі.

Зважаючи на те, що Д.І. Яворницький і П.С. Уварова були знайомі по Московському товариству до Катеринослава, саме підготовка АЗ зумовила подальше тісне їх спілкування, поєднавши «малоросійського козака» та імперсько-російську «залізну леді», яка так само віддала життя науці.

Бібліографічні посилання

1. *Академик С.Ф. Платонов. Переписка с историками: В 2-х т. / Отв. ред. С.О. Шмидт. — Т.1: Письма С.Ф. Платонова. 1883—1930 / Сост. В. Г. Бухерт. — М., 2003.*
2. *Анучин Д.Н. Биографический очерк графини П. С. Уваровой // Сборник в честь П.С. Уваровой. — М., 1916. — С.23—36.*
3. *Беленький И.Л. Биография и биографистика в отечественной культурно-исторической традиции // Историческая биография сегодня / Под ред. Л.П. Репиной. — М., 2005. — С.37—54.*
4. *Грушевський М.С. Автобіографія. — К., 1923.*
5. *Грушевський М.С. Українські вчені та російські археологічні з'їзди // Рада. — 1908. — № 133.*
6. *Грушевський М.С. Українські вчені та російські археологічні з'їзди // Рада. — 1908. — № 134.*
7. *Епістолярна спадщина Д.І. Яворницького. — Вип.1.: Листи вчених до Д.І. Яворницького / Упоряд. С.В. Абросимова та ін. — Д, 1997. — с. 398 (№ 493), с. 399 (№ 494), с. 467 (№ 585), с. 490—491 (№ 618), с. 599—600 (№ 757).*
8. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України. Відділ рукописів. (Далі — ІР НБУ НАНУ) — Ф. ІІІ. — спр.21479.*
9. *ІР НБУ НАНУ. — Ф. ІІІ. — спр. 20291.*
10. *Каковкіна О.М. Археологічні з'їзди другої половини ХІХ — початку ХХ ст. в Україні (науковий та суспільно-політичний аспекти): Дис. ... канд. іст. наук. — Д., 1998.*

11. *Каковкина О.Н.* Украинский национальный вопрос на Всероссийских археологических съездах // Проблемы археології Подніпров'я: Міжвуз. зб. наук. пр. — Вип.1. — Д., 1998. — С.110–121.

12. *Ковальова Ірина.* Стосунки Д.І. Яворницького з Московським археологічним товариством // Осягнення історії: Зб. наук. пр. на пошану проф. М.П. Ковальського з нагоди 70-річчя. — Острог — Н.-Й., 1999. — С.315–316.

13. *Колпакова О.* Історіографічні образи Дмитра Івановича Яворницького // Укр. іст. зб. 2004 / Гол. ред. В. Смолій. — Вип.7. — К., 2006. — С.458–467.

14. *Курков К.Н.* Дворяне-предприниматели в России начала XX века // Вопросы истории. — М., 2006. — № 5. — С. 109–115.

15. К читателю. Князь С.С. Оболенский от имени правнуков графини П.С. Уваровой // *Уварова П.С.* Былое. Давно прошедшие счастливые дни. — М.; 2005. — С.5–6.

16. *Репина Л.П.* Личность и общество, или история в биографиях (Вместо предисловия) // История через личность: историческая биография сегодня / Под ред. Л.П. Репиной. — М., 2005. — С.5–16.

17. *Репина Л.П.* От «истории одной жизни» к «персональной истории» // История через личность: историческая биография сегодня / Под ред. Л.П. Репиной. — М., 2005. — С.55–74.

18. *Світленко С.І.* Д.І. Яворницький і XIII археологічний з'їзд у Катеринославі: особистість і подія на тлі епохи // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. пр. — Д., 2005. — Вип.3. — С.21–34.

19. Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе. — М., 1908. — Т.2.

20. Труды XIV Археологического съезда в Чернигове. — М., 1910. — Т.3.

21. *Уварова П.С.* Былое. Давно прошедшие счастливые дни. — М.; 2005. (Відзначимо, що 2005 року було опубліковане ще одне видання рукопису Уварової — Уварова П.С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни. / Труды Гос. ист. музея. — М., 2005. — Вып. 144).

22. *Флоринский Т.Д.* Действительно ли заграничная Русь имеет надобность своего особого научного языка // Киевлянин. — 1899. — № 271–304.

23. *Формозов А.А.* Страницы истории русской археологии. — М., 1986.; *Його ж.* Уваров и его место в истории русской археологии // Российская археология. — М., 1993. — №3.; *Його ж.* Русские археологи до и после революции. — М., 1995.

24. Центральний державний історичний архів України (Далі ЦДІАУ). – Ф. 442, оп. 842, спр. 35; 40.

25. ЦДІАУ – Ф. 442, оп. 842, спр. 35.

26. *Щавелев С.П.* П.С. Уварова. Былое. Давно прошедшие счастливые дни. – М., 2005: Рецензия // Вопросы истории. – М. 2007. – № 3. – С. 170–172.

27. *Яременко І.І.* Археологія у житті та науковій спадщині академіка Д.І. Яворницького: Дис.... канд. іст. наук. – Д., 1994.

28. *Яременко І.І.* XIII Археологический съезд: подготовительный этап // Проблемы археологии Поднепровья: Межвуз. сб. науч. тр. – Д., 1993. – С. 123–133.

Надійшла до редколегії 24.09.2007 р.

УДК 94 (477) «17/18»

В.О. Векленко

Дніпропетровський національний університет

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ БАРОЧНИХ ХРЕСТІВ КІНЦЯ XVII– XVIII ст.

Розглянуто питання про регіон походження натільних хрестів з барочними елементами оздоблення на підставі співставлення археологічних знахідок з території Богородицької фортеці та її посаду, історіографічних досліджень, письмових та археологічних джерел.

Тривалі багаторічні археологічні дослідження, котрі проводять співробітники Лабораторії археології Подніпров'я ДНУ під керівництвом проф. І.Ф. Ковальової на території посаду Богородицької фортеці, дозволили ввести до наукового обігу значну кількість керамічних, нумізматичних, міліарних, сфрагістичних та інших колекцій. Значне місце серед них посідає унікальне зібрання, до якого входять понад 100 знахідок натільних хрестів і дрібної пластики, 10% з них належать т. зв. «барочним» хрестам, які російські дослідники відносять до виробів старовірського вжитку.

© В.О. Векленко, 2007